

ББК 86.372.24-35

**ВЕДЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ: ВИМОГИ ТА ОBOB'ЯЗКИ
СВЯЩЕНИКІВ***О.В. Кригіна***АНОТАЦІЯ**

Стаття присвячена розгляду діяльності священиків під час реєстрації актів громадянського стану. Розглянуто законодавчі акти, в яких наголошувалося на правильності ведення метричних книг та достовірності щодо внесених до них відомостей. Звернуто увагу на вимоги до священиків щодо правильності реєстрації актів громадянського стану. Охарактеризовано діяльність церковнослужителів різних віросповідань стосовно ведення метричних книг.

Ключові слова: метрична книга, інформаційний потенціал, достовірність відомостей, вимоги до священиків.

Розвиток сучасної історичної науки характеризується вивченням масових джерел, серед яких важливе місце займають метричні книги – документи для реєстрації фактів народження, шлюбу та смерті. Інформація метричних книг використовується для соціально-правового захисту громадян (підтвердження фактів народження, смерті, як непрямий доказ при встановленні національності), генеалогічних, історико-статистичних досліджень, при вивченні ментальності етносу (дотримання посту, залежність імен у новонароджених від релігійних свят, динаміка народжуваності тощо). Справу метрикації постійно контролювали державні органи, адже від цього залежали збір податків, визначення рекрутської повинності тощо. У Російській імперії обов'язок вести метричні книги був покладений на духовних осіб різних віросповідань – священиків, настоятелів (у католиків), проповідників (у лютеран), імамів (у магометан), рабинів (в євреїв).

Аналіз ступеня вивченості метричних книг виявив, що дослідження церковних актів розпочалося безпосередньо від часу їх виникнення. Причому головну увагу було зосереджено на метриках православного населення Російської імперії. Із поширенням системи метрикації на представників різних конфесій з'явилися дослідження присвячені питанням розробки законодавчих актів, практичним роз'ясненням правильного ведення метричних книг для представників різних віросповідань.

Більшість авторів праць, присвячених порядку реєстрації громадянського стану, законності метричних записів та правильності їх ведення, а також проведення слідства щодо недоглядів та неправильних записів у метричних книгах були священнослужителями – І. Чижевський [1], В. Певцов [2], Т. Барсов [3] та ін. Своєрідним довідником для священнослужителів, які вели метричні книги була праця Л. Новікова [4]. Робота у систематизованому вигляді містить законоположення, церковні правила, розпорядження, роз'яснення та вказівки щодо пастирської практики ведення метричних книг та відомостей, видачі метричних свідоцтв і виписок. Метою праці, зазначав автор, було допомогти особам, які займаються веденням метричних книг, швидко знайти роз'яснення з приводу труднощів, що виникають під час роботи з ними.

Враховуючи достатньо великий масив робіт, які присвячені метричним книгам та інформації що міститься в них, вважаємо за необхідне дещо зупинитися на розгляді обов'язків священиків при здійсненні реєстрації актів громадянського стану. Метрикація Російської імперії – період довготривалої боротьби між церковними ієрархами та приходськими священиками, яка на першому етапі мала встановлення

нових персональних вимог до особи священика, необхідності зміни його виду життя [5]. Введення системи метрикації вимагало від священиків бути досить уважними при внесенні відомостей до метричних книг, дотримуватися встановлених норм реєстрації народження, шлюбу та смерті, для отримання у подальшому точних даних щодо складу населення.

Огляд законодавчих актів із приводу системи метрикації у Російській імперії довів, що протягом свого існування метричні книги розвивалися та вдосконалювалися. Постійний контроль за цією справою свідчив про усвідомлення на законодавчому рівні необхідності правильного їх ведення з боку священиків. За численними указами Сенату та Святішого Синоду відбулася інституціоналізація метричних книг як «головних актів усіх станів», було розроблено їх формуляри, проводилися ретельні роз'яснення щодо правильного ведення метрик священнослужителями.

Першим світським узаконенням ведення метричних книг вважається указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших», який засвідчував необхідність реєстрації народжень та смертей у Росії [6, с. 192]. Дещо пізніше, а саме, у 1722 р., священикам наказувалося: «...должны же отсель священницы иметь всяк у себя книги, которыя обычно нарицаются метрики, то есть, книги записныя, в которых записывать прихода своего младенцев рождение и крещение, со означением года и дня, и с именованіем родителей и восприемников. Також и которые младенцы, не получившие крещения, померли, с приписаніем вины, коей ради младенец лишен святого крещения. Да в тех же книгах записывать своего прихода лица, браком сочетаваемыя. Також и умирающие с приписаніем по христианской должности в покаянии преставилися и погребаемые; и аще кто не погребен, именно написать вину, чего ради не получил христианского погребения, со означением года и дня. А повсегодно объявлять таковыя книги в приказ архиерейской; а сколько родится и умрет, по всякие четыре месяца рапортовать во архиерейские приказы, а из архиерейских приказов о том уведомлять письменно в Синод» [7, с. 707].

Досить важливим був указ «О исправном содержании метрических книг во всех приходских церквах» від 23 листопада 1779 р., в якому наголошувалося, щоби всі парафіяльні церкви «метрические книги неотменно имели». За указом ведення метричних книг повинно було здійснюватися у двох екземплярах та наголошувалося на обов'язковій їх наявності як у парафіях, так і в консисторіях: «...и оныя тетради, по прошествии каждого года, в первых месяцах неупустительно чрез духовные правления, за рукоприкладством священно и церковнослужителей, собирать в консистории, и содержать, разделяя по городам с уездами, каждый год в особом переплете, а таковыя ж заручные и при церквах в ризнице оставляя, хранить, чтоб во всегдашнее время, когда о чем востребуются справки, без всякого сомнения на оных основаниі полагать было можно, в чем всех священно и церковнослужителей обязать подписками, а сверх того над ними, дабы никем ничего упущено не было, и благочинным, при осмотре церквей, те книги свидетельствовать» [8, с. 884].

Проміжною ланкою між приходським священиком та церковними ієрархами консисторії був благочинний. На законодавчому рівні починають закладатися перші основи системи перевірки метричних книг благочинними церков, які з 1779 р. повинні були «строго рассматривать все статьи метрических книг за каждую половину года» [9, с. 103]. До обов'язків благочинного входив контроль за правильністю ведення служб та церковної документації, поведженням священиків у побуті. Двічі на рік благочинний приїздив до приходу з перевіркою, інспектував також й ведення метричних книг, засвідчуючи правильність та достовірність внесених відомостей своїм підписом. У наступному указі від 15 квітня 1824 р. «Об исправном ведении метрических книг»

[10, с. 320] наголошувалося на необхідності нагляду за веденням метричних книг зі всією точністю.

Необхідність правильного ведення метричних книг та вдосконалення системи метрикації, яка підтверджувалася указами, була зумовлена наявністю неточностей та недосконалістю ведення метричних книг. Відомі були випадки, коли для здійснення треби священику необхідно було їхати у далекий кінець приходу, тому він чекав виконання декількох треб або священик міг бути затриманий у дорозі непогодою на декілька днів. Повертаючись священик знаходив термінові доручення від начальства, у зв'язку з чим записи до метрик могли відкладатися на довгий час. Ще складніше було вносити відомості, коли священик тимчасово замінював іншого. Іноді під час хрещення на дому, священик робив запис на паперовому клаптику, забуваючи потім перенести дані до метричних книг або загубивши їх. Бували й випадки, коли священики знаючи про майбутні хрещення, вносили відомості до метричної книги наперед, залишаючи місце для внесення імені немовля, а потім плутали їх під час вписування. Враховуючи це, священикам постійно наголошувалося на ретельному веденні метричних книг, зокрема, зазначалося, що записи в метриках повинні робити самі священики з точністю та правильністю.

Крім того, уряд вимагав, щоби народжені, ті, які уклали шлюб та померлі у парафіях, записувалися до метричної книги за формою, не по пам'яті або на основі свідчення родини, а відразу після проведення кожної треби. Записи повинні робитися самими священиками або через дияконів та причетників вірно й правильно. Будь-які виправлення у метричних книгах заборонялися, якщо ж помилка трапилася, то її треба окреслити з усіх боків рисками, а далі писати те, що слід [11, с. 91].

На законодавчому рівні встановлювалося, що будь-який парафіянин під час запису будь-якої події до метричної книги (чи то про нього особисто, чи стосовно члена його родини) мав право по закінченні богослужіння просити священика показати йому, як саме ця подія записана, і якщо знайдено помилки – просити про виправлення. Священнослужителі та причетники для запобігання помилок після треби записували належну інформацію до метричної книги, а потім запрошували присутніх переглянути правильність показань та засвідчити їх у метричній книзі [12, с. 472]. Перегляд метричних книг, наприклад, Соборно-Харлампіївської церкви м. Маріуполь показав, що наявність записів у колонці «рукоприкладство свідетелей записи по желанию», залежала від особи священика. Зазначена колонка містить записи про вірність внесеної інформації та підписи восприемників: Акт записан верно (підпис восприемника – *О.В.*)» та ін. Наприклад, восприемники народженої 4 лютого 1895 р. (хрещення 10 лютого) Агафії були сартанські поселяни Пантелемон Георгіїв Узбаниць та Василиса Аксентієва Малай; акт реєстрації народження їхньої хрещениці перевірили та визнали його вірним – про це свідчить запис, зроблений псаломником Спиридоном Константиновим: «Записи восприемниками прочитаны и признаны ими правильными» [13, арк. 120].

Законодавство Російської імперії не дозволяло, щоб батьки християнської віри залишали своїх дітей нехрещеними та без відповідного виховання, і, зокрема, щоби православні батьки хрестили своїх дітей в іншу віру. Якщо подібне траплялося через необережність батьків, то вони, за церковними правилами, підлягали спитимії. Суворому покаранню піддавався навіть священик, який дозволив, виявивши недбалість до своїх обов'язків, малюку померти без святого хрещення [14, с. 74]. Священик був відповідальним за те, щоб під час хрещення малюкам надавалися імена, які присутні у святцах, тобто відповідали імені того святого, день народження якого святкувався на восьмий день після народження немовля або у цей проміжок часу. Наприклад, «Павел – в честь св. апостола Павла, празд. церковью 29 июня (рождение 3, крещение 6 июля

1913 г.)» [15, арк. 51]; «Михаил – в честь св. Михаила, празд. св. церквою 11 января (рождение 1, крещение 5 января 1914 г.)» [16, арк. 2] та ін.

Стосовно реєстрації шлюбів, слід зазначити, що оформлення шлюбу було доволі складною процедурою для священників, адже це потребувало значних зусиль та пов'язано навіть з карною відповідальністю за вінчання незаконного шлюбу. У 1803 р. було відмінено стягнення з осіб, які укладали шлюб не досягнувши відповідного віку, та відповідальність за неправильний шлюб повністю покладався на причт. Священик відсторонявся від посади, якщо молодят не вистачало до повноліття менше року, в інших випадках він відправлявся до монастиря. При повторному випадку священника відстороняли з посади [17, с. 168].

Інструкція благочинним приходських церков вказує на заборону священникам вінчати незаконні шлюби, додаючи до них шлюби осіб, де одна особа молода, а інша – стара, навіть не визначаючи з точністю різниці у віці. Оскільки у канонах церкви, а також у законах держави немає постанов, які б забороняли такі шлюби, то священнику залишалося лише силою переконання відмовляти осіб від такого союзу; якщо ж наречені у своїх намірах залишалися непохитними, тоді їх усе ж таки вінчали.

Про дотримання постанови щодо заборони вінчати шлюб осіб з іншого приходу, а також тих, хто не досяг встановленого віку, свідчить рапорт диякона Миколаївської церкви с. Григор'ївки Григорія Белановського. У рапорті диякон пояснює відсутність свого підпису при вінчанні у двох випадках. У першому – наречений та наречена були з іншого приходу, до того ж, за метричним витягом нареченій не виповнилося шістнадцяти років. У другому випадку – у метричному витязі нареченої містилося три виправлення її року народження. З цього ж рапорту видно, що не всі священнослужителі додержувалися встановлених норм, були такі, що вінчали за паспортом [18, арк. 11].

Указом Катеринославської духовної консисторії від 1866 р. заборонялося вінчати наречених без дозволу батьків. При розгляді справи про вінчання священником Воскресенської церкви с. Ніколаєвки губернського секретаря Віктора Ковалевського з дочкою генерал-майора Софією Синельниковою без дозволу батьків нареченої консисторія наказувала благочинному протоіерею Іоанну Аврамову оголосити підвідомчому духівництву наступне: «В предосторожность на будущее время от подобных бракосочетаний, при производстве обысков предложено родителям особенно знатных фамилий чиновным и благородным, на самих обысках по сим подписью жениха и невесты – собственноручным подписом подтверждать согласие и дозволение на вступление в брак детей своих» [19, арк. 28].

Крім того, заборонялося вінчати молодят у шановані церковні свята. Про порушення цієї вимоги, а саме повінчання священником Скотоватської приходської церкви у день «Воздвижения честного и животворящего Креста Господня» під час посту 14 вересня, ішлося в листі Федора сина Ісакова Сільченка до о. Олексія, священника вказаної церкви: «На основании 31-й ст. т. XIV Свода законов, изданного 1857 г., виновные привлекаются к законной ответственности». Автор листа волів передати цю справу прокурору Святішого Синоду та Державній Раді до загального відома [20, арк. 3-4]. Також, без судово-медичного огляду та дозволу місцевої поліцейської влади священникам суворо заборонялося поховання померлих вимушеною смертю, унаслідок зовнішніх пошкоджень, ударів, ран; раптово померлих із невідомої причини та ін.

Окрім законодавчих актів православного населення, уряд приділяв також значну увагу метрикації представників різних віросповідань – іудеїв, католиків, лютеран, баптистів, а також старообрядців. 28 грудня 1832 р. було височайше затверджено Статут евангельсько-лютеранської церкви у Росії, де чітко прописані вимоги до проведення обряду хрещення, шлюбу та поховання. Згідно зі статутом, кожен

проповідник зобов'язаний був ретельно вести списки всіх народжених, хрещених, конфірмованих, причасників, заручених, оголошених і тих, які уклали шлюб, а також похованих у його парафії. Уперше від пасторів почали вимагати щорічне подання до своїх місцевих консисторій копій списків про народження, хрещення, одруження та похованих.

Статут вимагав від пастора звітності про точність ведення церковних книг на рівні єпископа, коли той робив свої візитаційні об'їзди. У статуті перераховувалася необхідна інформація, що підлягала внесенню до метричної книги, але не зазначався зразок формуляру метрики. У розділі «Про хрещення» говорилося, що священник повинен «ім'я немовляти та восприємників записати в метричну книгу», у розділі «про християнське поховання» зазначалось, що він має «робити опис життя небіжчика, дивлячись на його поведінку» [21].

Законодавчі акти римо-католиків стосувалися вимог щодо ведення та оформлення метрик, їх перевірки та видачі метричних свідоцтв. Метрики писалися настоятелем церкви, адміністраторами та вікарними священниками або ж іншими особами нижчих духовних чинів. По закінченні кожного року церковні настоятелі, списавши з таких метрик правильні копії, надсилали їх до місцевих консисторій, де їх вклітали до загальної книги і за підписом надсилали в єпархіальний архів. Консисторія, після перевірки метричних актів, обмежувалася копіями метрик, вимагаючи оригінали лише у випадку, якщо наданий акт виявлявся невідповідним копії або сумнівним [22, с. 118].

Для вивчення питань, пов'язаних зі становищем євреїв, у 1835 р. імператор Микола I затвердив нове «Положення про євреїв». Окрема графа цього документа присвячувалася правам віри й обрядів. Тут окреслювалися посадові обов'язки духовних осіб – рабинів, а також особливого правління, до складу якого входили вчений, скарбник, староста. Рабин повинен був здійснювати виключно по всьому відомству обряди обрізання та наречення іменами немовлят, шлюбу, розірвання шлюбів, та поховання, вести по всьому відомству, метричні книги та щорічно надавати виписки з них губернському начальству єврейською та російською мовами [23].

Положення надавало докладні форми метричних книг, куди рабин повинен був записувати: а) дату проведення обряду обрізання всякого немовляти чоловічої статі та наречення ім'ям немовля жіночої статі, із зазначенням їхніх батьків та дня народження; б) будь-який шлюб та розлучення із зазначенням імен і прізвищ, років і станів тих, які укладають шлюб або тих, які його розривають, а також свідків; в) поховання померлого будь-якої статі та віку із зазначенням імен і прізвищ, років, стану та хвороби, від якої помер. Якщо рабин не зробив запис у метричній книзі, то він піддавався стягненню на користь приказу громадського піклування за кожен пропущену душу чоловічої (50 руб.) та жіночої (25 руб.) статі. Якщо ж було виявлено, що рабин навмисне робить помилки та пропуски у метричному записі, його чекали суд та покарання як фальсифікатора [24].

Згідно із «Законами о состояниях», дані метричних книг та приватних зошитів щомісяця й наприкінці кожного року підсумовувалися, при цьому підбивався підсумок щодо кількості народжених, тих, які уклали шлюб, розлучених і померлих, спочатку загальним складом, а потім цифрами, російською мовою та на їдиш. Наприкінці вся звітна інформація засвідчувалася підписами членів правлінь, разом із рабинами та їхніми помічниками, у тому, що книги виявилися без помилок і в них немає ніяких недоглядів. Зазначимо, що жодних виправлень тут не допускалося. Якщо ж писар робив помилку, то її він окреслював з усіх боків рисками, і потім зазначав про це наприкінці статті. Після помилки написання тексту продовжувалося. Загалом за будь-які прогалини у веденні єврейських метричних книг відповідали як рабини та їхні помічники, так і члени молитовних правлінь. До того ж, за допущену помилку на всіх них накладався штраф, сума якого визначалася «Положенням про покарання»

[25, с. 154]. За невчасне подання метричних книг рабини штрафувалися на 10 руб.; ті ж, які вдруге робили таку ж помилку, звільнялися з посади.

Отже, метричні книги протягом свого існування мали велике значення для уряду, що на законодавчому рівні підтверджується значною увагою до розвитку та вдосконалення системи метрикації. Окрема увага приділялася особі священика, до обов'язків якого належало правильне ведення метричних книг та відповідальність за внесені до них відомості. Чисельними законодавчими актами підкреслювалася вимога щодо своєчасного та правильного внесення відомостей щодо народжених, тих, які укладали шлюб та померлих. Згодом, потреба зареєстрованих осіб у персональних відомостях метричних книг ставала очевидною та набула значного поширення у житті суспільства у зв'язку зі становими привілеями, міграціями населення, розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, зростанням значення повноліття для різних видів суспільної діяльності, а також зі зростанням правового аспекту всіх відомостей метричних книг, що підтверджувало необхідність ретельного ставлення до актів громадянського стану, що велися при церквах.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена рассмотрению деятельности священников при регистрации актов гражданского состояния. Рассмотрены законодательные акты, в которых подчеркивалась правильности ведения метрических книг и достоверности внесенных в них сведений. Отмечено требования к священникам в правильности регистрации актов гражданского состояния. Охарактеризована деятельность церковнослужителей разных вероисповеданий по ведению метрических книг.

Ключевые слова: метрическая книга, информационный потенциал, достоверность сведений, требования к священникам.

SUMMARY

The article is devoted to the activities of the priests in civil registration. Were considered legislative acts which emphasized the correctness of the parish registers and the accuracy of the information included into them. This work is noted on the requirements for priests in correctness of civil registration. Activity of priests of different creeds on conducting parish registers has been described.

Keywords: parish registers, informational potential, accuracy of information, requirements for priests.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Чижевский И. Л. Руководство к производству следствий к удостоверению действительности браков и рождений и по случаям упущений и неправильных записей в метрических книгах / И.Л. Чижевский – Харьков: Тип. М. Зильберберга, 1877. – 30 с.
2. Певцов В.Г. Лекции по Церковному Праву / В.Г. Певцов – Спб.: Типолитография С.-Петербургской Одиночной тюрьмы, 1914. – 242 с.
3. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. / Т. Барсов – СПб., 1885. – Т.1. – 663 с.
4. Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков – Спб.: Тип. А.С. Суворина, 1907. – 292 с.

5. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги России XVIII - нач. XX в. / Д.Н. Антонов, И.А. Антонова. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2006. – 385 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далі - ПСЗ - 1). – Т.4. – № 1908. – С. 192.
7. Там само. – Т.6. – № 4022. – С. 699-715.
8. Там само. – Т.20 – № 14948. – С. 883-884.
9. Свод законов Российской империи. Законы о состояниях. - СПб., 1899. – Т. IX. – Ст.871. – с.103.
10. ПСЗ-1 – Т.39. – № 29915. – С. 319-320.
11. ПСЗ-2. – Т.13. – № 10956. – С. 91-92.
12. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. / Т. Барсов – СПб., 1885. – Т.1. – 663 с.
13. Держархів Донецької області. – Ф.214. – Оп.1. – Спр.7. – Арк. 120.
14. Певцов В.Г. Лекции по Церковному Праву / В.Г. Певцов – СПб.: Типолиотография С.-Петербургской Одиночной тюрьмы, 1914. – 242 с.
15. Держархів Донецької області. – Ф.209. – Оп.1. – Спр.29. – Арк. 51.
16. Там само. – Ф.445. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 2.
17. Антонов Д.Н. Метрические книги России XVIII - нач. XX в. / Д.Н. Антонов, И.А. Антонова. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2006. – 385 с.
18. Держархів Донецької області. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.225. – Арк. 11.
19. Там само. – Спр.213. – Арк. 28
20. Там само. – Спр.321. – Арк. 3-4
21. Свод законов Российской империи. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. СПб., 1857. – Т.ХІ. – Ч.1. – 266 с.
22. Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1907. – 292 с.
23. Сборник узаконений и распоряжений Правительства в губ. Царства Польскаго: Правила для раввинов и подраввинов и божничных надзирателей об их служебных обязанностях: издание неофициальное / [обраб. Л. Рубах]. – Плоцк: В тип. Кемпнера, 1894. – 32 с.
24. ПСЗ-2. – Т.10. – № 8054. – С. 308-323.
25. Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1907. – 292 с.

Надійшла до редакції 17.10.2013 р.